

۱۵۳۱۷۵ - ۲۰۳۰۷۳۶

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشکده علوم اجتماعی

گروه علوم سیاسی - رشته علوم سیاسی

پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

عنوان

آسیب‌شناسی هویت ملی در ایران

استاد راهنما

دکتر قربانعلی قربانزاده

استاد مشاور

دکتر یحیی فوزی

دانشجو

اکبر قلی‌پور

شهریور ۱۳۸۹

۱۴ / ۱۲ / ۱۳۸۹

IRANDOC

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران
مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران

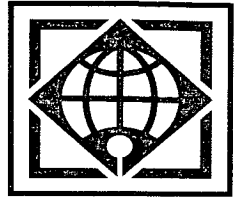
۱۵۳۱۷۵

باسمه تعالی
دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی دانشگاه - مدیریت تحصیلات تکمیلی
(فرم شماره ۲۶)
تعهدنامه اصالت پایان‌نامه

اینجانب اکبر قلی پور دانشجوی رشته علوم سیاسی مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد بدین وسیله اصالت کلیه مطالب موجود در مباحث مطروحه در پایان‌نامه تحصیلی خود با عنوان "آسیب‌شناسی هویت ملی در ایران" را تأیید کرده، اعلام می‌نمایم که تمامی محتوای آن حاصل مطالعه، پژوهش و تدوین خودم بوده و به هیچ وجه رونویسی از پایان‌نامه و یا هیچ اثر یا منبع دیگری، اعم از داخلی، خارجی و یا بین‌المللی نبوده و تعهد می‌نمایم در صورت اثبات عدم اصالت آن و یا احراز عدم صحت مفاد و یا لوازم این تعهدنامه در هر مرحله از مراحل منتهی به فارغ‌التحصیلی و یا پس از آن و یا تحصیل در مقاطع دیگر و یا اشتغال و ... دانشگاه حق دارد ضمن رد پایان‌نامه نسبت به لغو و ابطال مدرک تحصیلی مربوطه اقدام نماید. مضافاً این که کلیه مسئولیت‌ها و پیامدهای قانونی و یا خسارت وارده از هر حیث متوجه اینجانب می‌باشد.

اکبر قلی پور

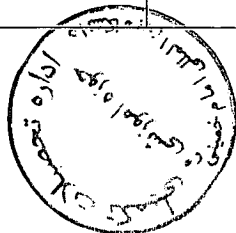

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی - مدیریت تحصیلات تکمیلی

فرم تأییدیهی هیأت داوران جلسه دفاع از پایان‌نامه

بدین وسیله گواهی می‌شود. جلسه دفاعیه از پایان‌نامه کارشناسی ارشد اکبر قلی پور دانشجوی رشته علوم سیاسی گرایش علوم سیاسی تحت عنوان آسیب‌شناسی هویت ملی در ایران در تاریخ ۱۳۸۹/۷/۱۱ در دانشگاه برگزار گردید و این پایان‌نامه با نمره ۱۷ (هفده تمام) و درجه بسیار خوب مورد تأیید هیأت داوران قرار گرفت.

ردیف	سمت	نام و نام خانوادگی	مرتبهی دانشگاهی	دانشگاه یا مؤسسه	امضا
۱	استاد راهنما	دکتر قربانعلی قربانزاده	استادیار	دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)	
۲	استاد مشاور	دکتر یحیی فوزی	دانشیار	دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)	
۳	داور خارج	دکتر حسن شمسینی	استادیار	دانشگاه آزاد تاکستان	
۴	داور داخل	دکتر فرهاد درویشی	استادیار	دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)	
۵	نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر مسعود البرزی	استادیار	دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)	

تقدیم به:

بزرگ مردانی که در راه دفاع از آرمان‌های هویت ملی به شهادت رسیدند

زنان اهورایی که هویت ماریشه در دامان پاک آنان دارد

طلایه داران اعتلای ارزش‌های ایران اسلامی

چکیده

پرسش از کیستی و هویت افراد، طوایف، اقوام و ملت‌ها از اساسی‌ترین مسایل فکری جامعه بشری بوده‌است و افراد و جوامع انسانی از دیر زمان در تکاپوی هویت فردی و اجتماعی خود در دوره‌های مختلف حیات خویش بوده‌اند. با تکوین و حاکمیت یک گفتمان هویتی، گفتمان‌های هویتی رقیب به حاشیه رانده می‌شود؛ ولی هرگز از بین نرفته و مترصد فرصتی است که مجدداً ظهور یابد و حاکمیت خود را احیا نماید.

با توجه به موقعیت جغرافیایی خاص ایران در دوره‌های مختلف تاریخی، این کشور با گفتمان‌های تمدنی بزرگ همسایه بود و رقیب آنها به شمار می‌رفت. گفتمان تمدن ایران در دوره‌های از مرزهای چین تا مصر گستره داشته و برخی مواقع نیز مغلوب تمدن‌های همسایه شده‌است. تمدن ایران باستان با دین نوظهور اسلام همراه گشت و در رشد و گسترش آن اهتمام ورزید و بعد از یک دوره تاریخی، چنان با هم عجین شدند و گفتمان واحدی با دو جزء جدایی‌ناپذیر ایرانی و اسلامی شکل گرفت که قرن‌های متمادی این گفتمان بر جامعه ایران حاکم بود.

با رویارویی جامعه ایران با جامعه مدرن غرب و آشنایی نخبگان سیاسی ایران آن دوران با تمدن جدید غرب و سرگشتگی از عقب‌ماندگی جامعه خود، برخی از نخبگان سیاسی و روشنفکران ایران هویت خویش را فراموش کرده و به دامان آن درآویختند و در اخذ و توسعه آن کوشیدند. پس از اینکه تمدن مدرن، به دلیل عملکرد خود زیر سؤال رفت، بیشتر نخبگان سیاسی و روشنفکران ایران آن دوران، نیم‌نگاهی به گذشته باستان خود البته با نگاه مستشرقین نمودند.

پس از این دوران، سه جریان سیاسی با زمینه‌های فکری اسلامی، ایرانی و مدرن در مقابل هم شکل گرفتند که سایه کشاکش آنها بر جامعه سیاسی ایران در دوران معاصر سنگینی می‌نماید. نخبگان سیاسی قاجاریه و پهلوی بدون توجه به بنیان‌های هویتی جامعه ایران، در صدد تغییر و اصلاح ظواهر جامعه برآمدند که در هر دوره با عکس‌العمل طیف مقابل در جامعه ایران رو به رو گردید و این رویارویی طیف‌های جامعه منجر به انقلاب اسلامی شد. حتی بعد از انقلاب تنش لایه‌های هویتی ادامه یافت. سؤال اصلی این تحقیق آسیب‌شناسی وضعیت هویت ایران است یعنی " هویت ملی ایران در بعد داخلی با چه آسیب‌هایی مواجه می‌باشد؟"

پاسخ مفروض این سؤال یا فرضیه پژوهش عبارت است از: " آسیب‌های هویت ملی ایران در بعد داخلی، متأثر از عدم تعامل و توازن بین عناصر فکری تشکیل‌دهنده آن یعنی ایرانی، اسلامی و تجدد می‌باشد " که نخبگان سیاسی کشور به جای حل بنیادین مسأله، با تک‌ساحت‌نگری و اصلاحات صوری و مقطعی، ضمن برانگیختن احساسات سایر جریان‌ها، عکس‌العمل آنها را در پی داشته و در نتیجه، جامعه ایران را از رسیدن به سامان سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی باز داشته‌است. نتیجه مهم تحقیق حاضر این است که با تلفیق سه گفتمان باستانی، اسلامی و تجدد، تعریفی فراگیر از هویت ملی ایران ارائه شود تا منافع همه جریان‌های فکری و هویتی جامعه را در برگیرد و جامعه ایران را به سامان برساند.

کلیدواژه

هویت، گفتمان، هویت ملی، هویت باستانی، هویت اسلامی، هویت مدرن، آسیب‌شناسی هویت ملی

تقدیر و شکر

در این جابر خود لازم می‌دانم از راهبانی و مشاوره جناب آقای دکتر قربان زاده و جناب آقای

دکتر فوزی و سایر اساتید گروه علوم سیاسی کمال شکر را داشته باشم و بدون شک این کار پژوهشی به انجام

نمی‌رسید مگر در سایه سیکیری و راهبانی های آقای دکتر قربان زاده که با مطالعه مکرر متن حاضر در اصلاح و روان

نمودن آن از هیچ کوششی دریغ نکردند.

بمخنین از تمامی دوستان، همکاران به ویژه از همسر م که در تایپ، اصلاح و آماده نمودن پایان نامه پایه پای

من تلاش کردند و خانواده ام که همیشه در روزهای سخت زندگی و تحصیل یار و یاور و امید بخش من بودند

تقدیر و شکر می‌نمایم.

فهرست اجمالی مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
بخش اول: کلیات و مباحث نظری	
۱۳	فصل اول: مباحث نظری
۴۶	فصل دوم: گفتمان
۶۲	فصل سوم: هویت ملی
بخش دوم: کالبد شکافی هویت ملی در ایران	
۸۰	فصل چهارم: هویت باستانی
۹۳	فصل پنجم: هویت اسلامی
۱۰۸	فصل ششم: هویت تجدد
بخش سوم: آسیب‌شناسی هویت ملی ایران	
۱۳۱	فصل هفتم: هویت؛ فرصت‌ها و آسیب‌ها
۱۴۸	فصل هشتم: تک‌ساحت‌نگری گفتمان هویتی
۱۶۴	نتیجه‌گیری
۱۷۱	منابع و مآخذ

فهرست تفصیلی مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۲	بیان مسأله
۴	سؤال‌های تحقیق
۴	سؤال اصلی
۴	سؤال‌های فرعی
۵	فرضیه اصلی تحقیق
۵	فرضیه رقیب
۵	سوابق پژوهشی موضوع
۹	روش و مراحل انجام کار تحقیق
۱۰	چارچوب نظری و الگوی تحلیل
۱۰	ساماندهی پژوهش
۱۰	نتایج علمی قابل پیش‌بینی از تحقیق
۱۲-۷۹	بخش اول: کلیات و مباحث نظری
۱۳	فصل اول: مباحث نظری
۱۳	مفهوم و پیشینه هویت
۱۴	تعاریف مختلف هویت
۱۵	تعریف هویت در روان‌شناسی
۱۷	تعریف هویت در فلسفه
۱۷	تعریف هویت در منطق

۱۸	تعریف هویت در جامعه‌شناسی
۱۹	تعریف هویت در علوم سیاسی
۲۲	دیدگاه‌های مختلف در باره هویت
۲۳	منابع هویت
۲۵	سطوح هویت
۲۶	هویت فردی و عناصر مؤثر بر آن
۳۲	مبانی نظری هویت جمعی
۳۳	جامعه‌گرا
۳۵	فردگرا
۳۶	دیدگاه ترکیبی
۳۹	دیدگاه اندیشمندان مسلمان
۴۶	فصل دوم: گفتمان
۵۰	فرایند غیریت‌سازی
۵۲	هژمونی
۵۴	قدرت
۵۵	مفصل‌بندی و گفتمان
۵۷	بی‌قراری
۶۲	فصل سوم: هویت ملی
۶۲	ناسیونالیسم
۶۵	ناسیونالیسم در ایران
۶۶	هویت ملی
۶۷	تعریف هویت ملی
۷۳	سطح هویت ملی
۷۴	عناصر هویت ملی
۷۹-۱۲۹	بخش دوم: کالبد شکافی هویت در ایران
۸۰	فصل چهارم: هویت باستانی
۸۰	ایرانیت

۸۴	مؤلفه‌های هویت باستان
۸۵	جهان‌بینی و جایگاه دین در ایران باستان
۸۷	فرّه؛ بنیاد حکمت نبوی و آئین شهریار
۸۸	زبان فارسی
۸۹	قلمرو سرزمینی
۸۹	اسطوره‌های ایرانی
۹۱	آیین‌ها و جشن‌ها
۹۳	فصل پنجم: هویت اسلامی
۹۳	دین و هویت
۹۴	هویت اسلامی
۹۵	مؤلفه‌های هویت اسلامی
۹۵	تاریخ اسلام
۹۷	جهان‌بینی و انسان‌شناسی
۹۸	خاتمیت نبوت
۹۸	مصونیت قرآن
۱۰۰	معاد
۱۰۱	اجتهاد و تقلید
۱۰۵	شعائر مذهبی
۱۰۸	فصل ششم: هویت تجدد
۱۱۰	مؤلفه‌های مدرنیته
۱۱۱	جهان‌بینی
۱۱۱	سکولاریسم
۱۱۴	فساد کلیسا
۱۱۵	دوره روشنگری و جنبش اصلاح دینی و پروتستانیسیم
۱۱۹	انسان‌گرایی
۱۲۱	لیبرالیسم
۱۲۲	ریشه تاریخی
۱۲۳	علم‌گرایی

۱۲۴	عقل‌گرایی
۱۲۵	مادی‌گرایی
۱۲۶	فردگرایی
۱۲۷	حقوق بشر

بخش سوم: آسیب‌شناسی هویت ملی ایران

۱۳۱	فصل هفتم: هویت؛ فرصت‌ها و آسیب‌ها
۱۳۲	فرصت‌ها
۱۳۳	مشروطیت
۱۳۴	ملی شدن صنعت نفت
۱۳۶	نهیضت اسلامی
۱۳۷	آسیب‌ها
۱۳۷	بحران هویت ملی
۱۳۸	جهانی شدن
۱۴۰	قومیت
۱۴۲	شکاف‌های مذهبی
۱۴۳	درخواست فرصت‌های برابر اجتماعی و اقتصادی
۱۴۴	میل به آزادی و دموکراسی
۱۴۵	پارادوکس دفاع از هویت ملی

فصل هشتم: تک‌ساحت‌نگری گفتمان‌های هویتی

۱۴۸	دوره اسلامی
۱۴۹	دوره تجددگرایی
۱۵۲	دوره خیزش اسلامی
۱۵۵	گفتمان هویتی روشنفکری
۱۵۷	گفتمان اقتدارگرایانه متجدد
۱۵۸	گفتمان ناسیونالیسم ایرانی
۱۵۹	گفتمان خودیابی
۱۶۱	تجدید هویت اسلامی

نتیجہ گیری ۱۶۴

منابع و مآخذ ۱۷۱

فهرست جداول و نمودارها

صفحه	عنوان
۲۱	جدول: تفاوت محورهای هویت در علوم مختلف
۱۴	نمودار ۱: بررسی هویت در حوزه‌های گوناگون دانش
۸۴	نمودار ۲: گفتمان هویتی ایران باستان
۹۷	نمودار ۳: گفتمان هویت اسلامی
۱۱۰	نمودار ۴: گفتمان هویتی تجدد

مقدمه

بیان مسأله

از زمانی که ایرانیان پی بردند از جامعه مدرن غرب، عقب مانده‌اند، اندیشمندان و نخبگان سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن، راه‌حلهایی در قالب اصلاح، تغییر، ترقی، پیشرفت و در یک کلام، توسعه^۱ و نوسازی^۲ پیشنهاد کردند که اکثر آنها در کشور آزمایش و اجرا شد و بسیاری از حکومت‌ها و دولت‌مردان عصر قاجار و پهلوی به زعم خود خواستند که عقب‌ماندگی را از بین برده و کشور را م‌ترقی نمایند. (زیباکلام، ۱۳۸۱: ۲۱)

نسل اول ایرانیان در قرن نوزدهم در مواجهه با اروپائیان، متحیر گشتند. عباس میرزا نایب‌السلطنه و فرمانده کل قوای نیروهای ایران با تجهیزات نظامی سنتی در برابر امپراتوری نیمه غربی روسیه تزاری با تجهیزات نظامی مدرن از آن جمله بود که از سفیر وقت فرانسه پرسید: "نمی‌دانم این قدرتی که شما اروپایی‌ها را بر ما مسلط کرده چیست؟ و موجب ضعف ما و ترقی شما چه؟" (حائری، ۱۳۶۷: ۳۰۸) این سؤالی است که همچنان بسیاری از دلسوزان ایران را می‌آزارد. نسل دوم، مسافران فرنگ بودند که زیربنای ترقی و پیشرفت غرب را در استفاده از علوم مدرن دانستند و برای آوردن دست-آوردهای غرب به ایران، به فکر تغییر ساختار سیاسی افتادند که زمینه‌ساز انقلاب مشروطه شد. نسل سوم یعنی روشن‌فکران متجدد با یک گام بلندتر گفتند که هر آنچه در غرب است بایستی در ایران نیز به وجود آید. از دید این نسل، چاره همه دردها، ضعف‌ها و عقب‌ماندگی‌ها در عبارت مشهور و تاریخی تقی‌زاده خلاصه می‌شد که "بایستی از فرق سر تا نوک پا فرنگی شد." (زیباکلام، ۱۳۸۱: ۲۴)

^۱-Development

^۲-Modernization

تمدن غرب که این همه مرید در ایران پیدا کرده بود، در نیمه دوم قرن نوزدهم، توسط کارل مارکس زیر سؤال رفت و متهم گردید که از چنگال آن، خون زحمت‌کشان دنیا بر زمین می‌چکد. (زیباکلام، ۱۳۸۱: ۲۴) با گذشت زمان، کارنامه انگلیس در ایران بر این ادعا صحنه گذاشت و غرب برای روشنفکران جدید ایران، دیگر آن مدینه فاضله، الگو و سرمشق نبود. بنابراین، در چرخش صد و هشتاد درجه‌ای به شکوه و عظمت گذشته درخشان ایران باستان بازگشتند و نتیجه تاریخی این گفتمان ناسیونالیستی افراطی این شد که ایرانیان در زمان باستان، متمدن، پاک و اهورایی بودند و هجوم اعراب را باعث عقب‌ماندگی ایران دانستند. حاصل تلاش عینی این چرخش گفتمانی بدون توجه به جریان‌های فکری هویت حاکم بر جامعه، دست‌کاری ظواهر جامعه بود که واکنش آن، بروز و ظهور انقلاب مشروطه، خاندان پهلوی و انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ شد که هر کدام از آنها به ترتیب نماد و تجلی سه گفتمان هویتی تجدد، باستان و اسلام می‌باشند.

ظهور و پیروزی انقلاب اسلامی نقطه عطفی در جریان‌های فکری و سیاسی جامعه ایران و حتی جهان می‌باشد. با توجه به تأکید اکثر اندیشمندان به مذهبی و اسلامی بودن این انقلاب، نظام جمهوری اسلامی مبتنی بر آراء و اندیشه‌های اسلامی شیعی بر سرکار آمد. در چند سال اول فضای انقلابی، جریان‌های فکری و سیاسی، از جمله جریان‌های راست، چپ و اسلامی با گرایش‌های مختلف پا به عرصه وجود نهادند و شروع به فعالیت‌های گسترده در آن فضای آزاد نمودند. اقدامات تند نیروهای چپ مارکسیست، راست لیبرال و ناسیونالیست باعث التهاب و تعارض در فضای سیاسی کشور گردید و جامعه ایران را از توسعه سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی باز داشته‌است.

بنیان‌های فکری و هویتی یک جامعه در تحولات سیاسی و اجتماعی آن اهمیت دارد و بی‌توجهی به این موضوع مهم در دوران پهلوی اول و دوم و حتی بعد از انقلاب اسلامی، کشور را از رسیدن به سامان سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و در نهایت به هویت ملی که بالاترین احساس هویت جمعی یک کشور می‌باشد، باز داشته و دولت از ترسیم جهت حرکت همه گروه‌ها که باید تأمین‌کننده

منافع ملی^۱ باشند، باز مانده و در این مدت با چالش‌های اساسی مواجه شده‌است. بنابراین، توجه به ریشه‌های جریان‌های فکری سیاسی حاکم بر جامعه ضرورت پیدا می‌کند؛ زیرا سیر حرکت جامعه را جریان‌های فکری حاکم بر آن تعیین می‌کند که این مسأله باید مورد توجه اندیشمندان و پژوهشگران و نخبگان سیاسی کشور باشد.

با توجه به اهمیت هویت ملی^۲ که منافع ملی نیز بر اساس آن تعریف می‌گردد، هویت تأثیر به‌سزایی در حفظ و حراست از منافع ملی در عرصه‌های مختلف بین‌المللی دارد و توافق بر هویت ملی در بین جریان‌های فکری و سیاسی جامعه، ضریب احساس هویت جمعی کشور را در مقابل تحولات گفتمانی هویت، افزایش می‌دهد.

هویت ملی و نسبت آن با جریان‌های فکری اسلامی، ایرانی و مدرن که در زمره موضوعات بنیادین اندیشه سیاسی ایران است، در دوران معاصر شاهد تعارض و تقابل اندیشه‌ای و ایدئولوژیکی بوده‌است و در بیش از یک سده گذشته به جای دولت‌سازی و سامان جامعه و کشور و در نهایت توسعه و تولید تمدن، با بحران، کودتا، نهضت و مبارزه گروه‌های اجتماعی با خود از یک طرف و جامعه با دولت از طرف دیگر مواجه بوده‌ایم؟!

سؤال‌های تحقیق

سؤال اصلی

هویت ملی ایران در بعد داخلی با چه آسیب‌هایی مواجه است؟

سؤال‌های فرعی

هویت ملی چیست؟

^۱-National

^۲-National Identity

هویت ملی ایران از چه عناصری تشکیل شده است؟

مؤلفه‌های هویت اسلامی کدامند؟

عناصر هویتی ایران باستان چیست؟

عناصر هویتی تجدد^۱ کدام است؟

فرضیه اصلی تحقیق

آسیب‌های هویت ملی ایران در بعد داخلی متأثر از عدم تعامل و توازن بین عناصر

فکری تشکیل‌دهنده آن یعنی عنصر ایرانی، اسلامی و تجدد می‌باشد.

فرضیه رقیب

عناصر تشکیل‌دهنده هویت ملی ایران دارای تعامل و توازن می‌باشند.

سوابق پژوهشی موضوع

در بحث هویت به رغم انجام تحقیقات مختلف و انتشار کتب و مطالب زیادی که از دیدگاه‌های گوناگون به طور عام نوشته شده است، تاکنون در ارتباط با موضوع تحقیق حاضر، پایان‌نامه‌ای در سطح کارشناسی ارشد و رساله‌ای در سطح دکتری با عنوان: "آسیب‌شناسی^۲ هویت ملی در ایران"، به ثبت نرسیده و اثر مستقلی به زبان فارسی منتشر نشده است. البته در سایر آثار موجود به صورت موردی به برخی از آسیب‌ها اشاره شده است.

در کتاب "امام خمینی (ره) و هویت ملی" (فوزی، ۱۳۸۴) که موضوع کتاب تبیین دیدگاه و نحوه نگرش امام خمینی (ره) به هویت ملی در ایران و آسیب‌شناسی از دیدگاه ایشان به عنوان معمار بزرگ

^۱-Modernity

^۲- pathology